

PAPER DETAILS

TITLE: MÜVERRİH SEYHÜLİSLAMLAR

AUTHORS: Murat Akgündüz

PAGES: 113-119

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257471>

MÜVERRİH ŞEYHÜLİSLÂMLAR

Murat AKGÜNDÜZ*

Osmanlı Devleti'nde dîni ve ilmî sahada en yüksek otoriteyi temsil eden şeyhülislâmlar, aynı zamanda pek çok farklı konuda eser telif etmişlerdir. Bunları fıkıh, tefsîr, hadîs, edebiyat, târih ve mûsiki olarak genel bir tasnife tâbi tutabiliriz. Bu makâlede târih yazıcılığı sahasında tanınan Şeyhülislâm İbn-i Kemâl, Hoca Sa'deddin Efendi, Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi ve Çelebi-zâde İsmâil Âsım Efendi'yi eserleriyle birlikte tanıtmaya çalışacağız. Bunun için önce mezkûr şeyhülislâmların kısa biyografisi verilecek, ardından yazdıkları târihler üzerinde durulacaktır.

I. İbn Kemâl

Fatih Sultan Mehmed devrinde (855-886/1451-1481) defterdarlık ve vezirlik yapan dedesi Kemâl Paşa'ya nisbetle "İbn-i Kemâl" veya "Kemâl Paşa-zâde" diye tanınan müellifimiz, 873/1468-69 yılında Tokat'ta doğdu. Belli bir tahsil devresinden sonra dedesinin mesleği olan askerliğe intisâb ederek tımarlı sipâhî oldu. Bu görevi esnasında katıldığı 889/1484 târihli Boğdan Seferinde Filibe'de müderrislik yapan Molla Lutfî (ö. 900/1495)'nin meşhur akıncı beyi Evrenos-zâde Ali Bey'den daha fazla bir hürmet görmesi üzerine ilmiye mesleğine girmeye karar verdi. Sefer dönüşünde askerliği bırakarak Molla Lutfî, Hatîb-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi ve Muarrif-zâde Yusuf Sinan Efendi gibi devrin meşhur ulemâsı

* Dr., Harran Ü. İlahiyat Fak. Arş. Gör. muratakunduz@hotmail.com

yanında medrese tahsilini tamamladı. Ardından Sultan II. Bâyezîd (886-918/1481-1512) tarafından Edirne Taşlık Medresesi'ne tayin edildiği gibi başlangıçtan kendi devrine kadar gelen bir Osmanlı târihini yazması istendi. Edirne ve Üsküp'te muhtelif medreselerde görev aldıktan sonra 920/1514'de Edirne Kadısı, 922/1516'da Anadolu Kadiaskeri ve Şa'ban 932/Mayıs-Haziran 1526'da Zenbilli Ali Efendi'nin vefâtı üzerine şeyhülislâm oldu. Kânûnî Sultan Süleyman döneminde (926-974/1520-1566) bu görevi altı sene başarıyla yürüterek pâdişâhın takdîrini kazanan İbn-i Kemâl, 2 Şevvâl 940/16 Nisan 1534'de vefât etti.¹

İbn-i Kemâl, müderris iken yazmaya başladığı *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ında, Osman Gâzi'den Kânûnî Sultan Süleyman dönemine kadar hüküm süren pâdişâhları on defter hâlinde anlatmaktadır. Eserin yazma nüshaları muhtelif kütüphanelerde mevcuttur.² Bunun yanında Osman Gâzi (680-724/1281-1324), Orhan Gâzi (724-763/1324-1362) devirlerini anlatan ilk iki defterin Arap harfleriyle basımı (Ankara 1970, 1991; 1983, 1991) ve Fâtih devrine âit VII. defterin transkripsiyonlu neşri (Ankara 1957; 1991) Şerafettin Turan tarafından yapılmıştır. Ayrıca Yavuz Sultan Selim devrine (918-926/1512-1520) tahsis edilen IX. defterin tahkîkli neşrini (Berlin 1985; Ankara 1997) Ahmet Uğur; Kânûnî dönemindeki 932/1526 târihli Mohaç Savaşı sonuna kadar gelen X. defterin Arap harfleriyle basımı ve Fransızca'ya tercümesini (Paris 1859) Pavet de Curtaillé, transkripsiyonlu neşrini (Ankara 1996) ise Şerafettin Severcan yapmıştır. Son olarak Yıldırım Bâyezîd devrine (791-805/1389-1403) âit IV. defterin Koji İmazagava adlı Japon araştırmacı tarafından yapılan tahkîki geçtiğimiz yıl içinde (Ankara 2000) yayınlanmıştır.

Tevârîh-i Âl-i Osmân, muhtevâsındaki kıymetli bilgiler yanında devrin ilim âlemine Türkçe ile güzel bir târih yazılabileceğini isbat etmesi bakımından önemlidir. Zira o dönemde İdris-i Bitlîsî (ö. 922/1516)'nin II. Bâyezîd'e kadar sekiz Osmanlı pâdişâhını anlattığı *Heşt Behîst* (Sekiz Cennet) adlı Farsça târihinden daha güzel bir eserin yazılamayacağına kanaat getirilmişti. İbn-i Kemâl'in *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ı, süslü üslûbu, içindeki manzûm bölümleri ve olayları sebep-sonuç ilişkilerini dikkate alarak ele alması itibarıyla ilim âleminde seçkin bir yere sahiptir.³ Ayrıca İbn-i Kemâl herhangi bir târihî hâdiseyi anlatırken genellikle tesbit ettiği bütün rivâyetleri sıralamak yerine kendince en doğru olanı yazmak sûretiyle dönemindeki târihçilerden farklı bir usûl ortaya koymuştur.⁴ Bazen de rivâyetler arasında tercih yapmayarak tereddütte kaldığı durumlar olmuştur. Meselâ Osmanlı'nın seçeresini Hz. Nûh'un oğlu Sâm'a veya Yâfes'e dayandıran şecereler konusunda fikir beyan etmeyerek bu konudaki rivâyetlerin zayıf olduğunu telmih etmiştir.⁵

1 Mevdî Mehmed, *Haddâku's-Şakâik*, İstanbul 1269, s. 381-384; Ahmed Rif'at, *Devhatü'l-Meşâyih ma'a Zeyl*, nşr. Ziya Kazıcı, İstanbul 1978, s. 16-17; İsmet Parmaksızoglu, "Kemâl Paşa-zâde", *L4*, VI, 564-565; Sayın Dalkıran, *İbn-i Kemâl ve Düşünce Târihimiz*, İstanbul 1997, s. 39-43.

2 Bu nüshalar için bk. Nihal Atsız, "Kemâl Paşaoğlu'nun Eserleri", *Şarkiyât Mecmuası*, VI (1965), s. 75-76; Franz Babinger, *Osmanlı Târih Yazarları ve Eserleri*, trc. Coşkun Üçok, Ankara 1992, s. 71-72.

3 Ahmet Uğur, *İbn-i Kemâl*, Ankara 1987, s. 24-25.

4 Şerafettin Turan, "İbn-i Kemâl'in Târihçiliği ve Târih Metodolojisi", *Şeyhülislâm İbn-i Kemâl Sempozyumu*, Ankara 1989, s. 122; Aynı müellif, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Ankara 1991, I, 25.

5 Şerafettin Turan, *a.g.e.*, I, 28.

İbn-i Kemâl'in eserinde dikkat çeken yönlerden biri de, birçoğu darb-ı mesel (atasözü) niteliğinde manzûm ifâdeler kullanmasıdır. Bunlar arasında birinci defterde geçen aşağıdaki dörtlük güzel bir misal teşkil etmektedir:

"Eline nefsinün virüp kazma-Yoluna kimsenün kuyı kazma

Her ki gayrın yolunda kazdı kuyı-Kendi düşdi kuyıya yüzikoyı"⁶

Yukarıda zikrettiğimiz darb-ı mesel niteliğindeki manzûm ifâdeler yanında konuyla ilgili âyet ve hadisler de yeri geldiğinde zikredilmiştir. Bu şekilde İbn-i Kemâl, klasik İslâm târihi yazıcılığında benimsenen konunun ilgili âyet, hadis ve darb-ı meseller ile zenginleştirilmesi usûlünü devam ettirmiştir. Böyle üstün niteliklere sâhip olan *Tevârih-i Âl-i Osmân*'dan sonraki târihçilerin fazla istifade etmemesi de dikkat çeken bir hususdur. Gelibolulu Mustafa 'Âlî (ö. 1009/1600), Hoca Sa'deddin Efendi, Solak-zâde Mehmed Efendi (ö. 1068/1658) gibi müverrihler eserlerini yazarken İbn-i Kemâl'in *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ına başvurma ihtiyacını duymamışlardır.⁷

Târih sahasında İbn-i Kemâl'in diğer bir eseri, 922-924/1516-1518 yılları arasında düzenlenen Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in emriyle yaptığı İbn-i Tagribirdî (ö. 874/1469)'nin *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki'l-Mısır ve'l-Kâhire* adlı Arapça târihinin Türkçe'ye tercümesidir. Pâdişâh bu eseri Mısır târihi hakkında bilgi edinmek için tercüme ettirmişti. Henüz neşredilmeyen bu tercüme yazma olarak muhtelif yerlerde bulunmaktadır.

II. Hoca Sa'deddin Efendi

Osmanlı târihçileri arasında önemli bir yeri bulunan Hoca Sa'deddin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in nedîmi Hasan Can'ın oğlu olarak 943/1536'da İstanbul'da doğdu. Devrin meşhûr ulemâsından ders aldıktan sonra Ebussu'ûd Efendi (ö. 982/1574)'ye intisâb ederek mülâzemet rütbesini elde eden Sa'deddin Efendi, Sahn-ı Semân müderrisi iken Manisa'da bulunan Şehzâde Murad'ın hocalığına tayin edildi. Hocalık yaptığı III. Murad'ın 7 Ramazan 982/22 Aralık 1574'de tahta cülûs etmesiyle İstanbul'a gelerek resmen "muallim-i sultânî" ünvanını aldı. Daha sonra pâdişâh nezdinde büyük bir itibâr elde ettiği için şeyhülislâmı bile geride bırakarak ilmiye sınıfının reîsi konumuna yükseldi. Aynı durumun devam ettiği sonraki pâdişâh III. Mehmed devrinde (1003-1012/1595-1603) Vâlîde Safiye Sultan ile aralarının bozulması neticesinde pâdişâh hocalığı makâmından azledildi. Kısa bir süre sonra Şeyhülislâm Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin vefâtıyla Şa'ban 1006/Mart 1598'de meşihat makâmına tayin edildi. İki yıl kadar şeyhülislâmlıkta kalan Sa'deddin Efendi, 12 Rebi'ü'l-evvel 1008/2 Ekim 1599'da mevlid için gittiği

6 İbn-i Kemâl, *Tevârih*, I, 123.

7 Şerafettin Turan, *a.g.e.*, VII, XCIII.

Ayasofya Câmii'nde vefat etti.⁸

Hoca Sa'deddin Efendi'nin en meşhûr eseri olan *Tâcü't-Tevârih*, Osman Gâzi'den Yavuz Sultan Selim devri sonuna kadar olan hâdiseleri oldukça akıcı ve renkli bir üslûbla anlatmaktadır. Ayrıca her pâdişâh devrinin sonunda ulemâ ve meşâyih anlatan bir bölüm bulunmaktadır. Eserin en önemli bölümü babası Hasan Can'ın müşâhedelerine istinâden yazdığı Yavuz Sultan Selim devridir.⁹ *Selinnâme* olarak da bilinen bu bölümün neşri Ahmet Uğur tarafından yapılmıştır.¹⁰ Muhtelif yazma nüshaları bulunan *Tâcü't-Tevârih* iki cilt hâlinde 1279-1280/1863'de basılmış; sadeleştirerek günümüz harfleriyle neşrini ise (I-V, Ankara 1997) İsmet Parmaksızoglu yapmıştır. Eser çeşitli Batı dillerine de kısmen tercüme edilmiştir.¹¹ "Hoca Târihi" ismiyle de meşhur olan *Tâcü't-Tevârih* son derece süslü ve edebî bir üslûb ile yazıldığından Osmanlı edebiyatının en güzel nesir örnekleri arasında sayılmıştır. Ayrıca eserde bazı târihî hâdiseler müellif tarafından manzûm şekilde ifade edilmiştir. Mesela Sultan I. Murad'ın 791/1389 târihli Kosova Savaşı'ndan önce ordusunun muzaffer olması için yaptığı duâ buna güzel bir misaldir.¹² Buna benzer üstün özelliklere sahip olan eserden gereği gibi istifâde edebilmek için yeniden ilmî bir neşrinin yapılması gerekmektedir. Bu görev hem târihçiler, hem de edebiyatçıların bugüne kadar ihmal ettikleri bir husustur.

Hoca Sa'deddin Efendi'nin târihe dâir diğer bir eseri de Molla Lârî(ö. 979/1572)'nin Farsça *Mir'âtü'l-Edvâr* adlı dünya târihinin Türkçe'ye tercümesidir. On bölümden oluşan bu eserin sonunda Kânûnî'nin ölümüne kadar gelen bir Osmanlı târihi de bulunmaktadır. Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa (ö. 987/1579)'nın isteğiyle bu tercümeğe başlayan Sa'deddin Efendi, eseri yalnız Türkçe'ye çevirmekle kalmayıp bazı yerlerini düzelterek genişletmiştir.¹³

III. Karaçelebi-Zâde Abdülaziz Efendi

Şeyhülislâmlık makâmına gelmeden pâyesini alması sebebiyle meşhur olan Abdülaziz Efendi, 1009/1591'de İstanbul'da doğdu. İlmiye mesleğine mensup bir âileden geldiği için ilk eğitimini Rumeli Kadiaskerliği yapan kardeşi Mehmed Efendi'den aldı. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi (ö. 1021/1612) devrinde mülâzemet imtihanını geçtikten sonra İstanbul, Bursa ve Edirne'de muhtelif medreselerde görev aldı. Zilkâ'de 1032/Eylül 1623'de Süleymaniye Müderrisi olduktan sonra

8 Nev'i-zâde 'Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, İstanbul 1268, s. 551-552; Ahmed Rif'at, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 38-39; Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1928, s. 95-100.

9 Şerafettin Turan, "Hoca Sa'deddin", *İA*, X, 32; Şefaettin Severcan, "Hoca Sa'deddin Efendi ve Târihçiliğimizdeki Yeri", *Erciyes Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı 8, Kayseri 1992, s. 75; Ayrıca bk. Münir Aktepe, "Hoca Sa'deddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'i ve Bunun Zeyli Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, XIII(1958), s. 101-116.

10 Bk. Ankara Ün. İlahiyat Fak. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, IV (1980), s. 225-240.

11 Bu tercümelere için bk. Babinger, *Osmanlı Târih Yazarları*, s. 139.

12 Duânın metni için bk. Hoca Sa'deddin, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul 1279, I, 119.

13 Babinger, *a.g.e.*, s. 105-106 (Tercümenin yazma nüshaları da burada zikredilmektedir).

Yenişehir, Mekke ve İstanbul kadılıklarında bulundu. İstanbul Kadılığı yaparken Sultan IV. Murad (1032-1049/1623-1640)'ın gazabına uğrayarak Kıbrıs'a sürgün edilmesine rağmen Rumeli Kadiaskerliği'ne yükseldi. Bu görevi esnasında *Ravzatü'l-Ebrâr* adlı târihini yazarak Pâdişâh IV. Mehmed (1058-1098/1658-1687)'e takdîm ettiğinden Receb 1059/Temmuz 1649'da çıkan bir hatt-ı hümayûn ile "Şeyhülislâm" pâyesi tevcih edildi. Bundan iki yıl sonra Cemâziye'l-evvel 1061/Mayıs 1651'de tayin edildiği şeyhülislâmlık görevinden Ramazan 1061/Eylül 1651'de azledilerek Bursa'ya nefyedildi. Kendi adına izâfeten su kaynakları ve vakıflar yaptırdığı Bursa'da 4 Rebi'ü'l-âhir 1068/10 Ocak 1658 târihinde vefat etti.¹⁴

Karaçelebi-zâde'nin en önemli eseri olan dünya târihi mâhiyetindeki *Ravzatü'l-Ebrâr*'ın Hz. Âdem'den Sultan IV. Mehmed'in Receb 1058/Ağustos 1648 târihli cülûsuna kadar gelen kısmı 1248/1832-33 yılında tek cild olarak basılmıştır. Eserin asıl önemli kısmı olan iki zeyli ise müellifin 1068/1658 yılındaki vefatına kadar bizzat müşâhede ettiği hâdiseleri anlatmaktadır. Bu zeyiller üzerinde doktora tezi yapan Nevzat Kaya'nın çalışması Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından basılmaktadır. *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyilleri*'nde Karaçelebi-zâde'nin kendi ağzından Vâlîde Sultan ile ağaların Osmanlı sarayındaki iktidar mücadelesi ve devletin içine düştüğü sıkıntılar çarpıcı bir şekilde dile getirilmektedir. Bu arada kendisinin şeyhülislâmlığa tayinini engelleyen rakipleri de acı bir dille tenkid edilmektedir.¹⁵

Karaçelebi-zâde'nin târih sahasındaki diğer telifleri ise peygamberler târihi niteliğini taşıyan *Mir'âtü's-Safâ*, Kânûnî'nin hayatına tahsis edilen *Süleymannâme* ve Sultan IV. Murad devrinde Revan ve Bağdad'ın fethini anlatan *Zafernâme* adlı eserlerdir. Zikrettiğimiz üç eserden sadece *Süleymannâme* basılmıştır (Bulak 1248), diğer ikisi yazma olarak muhtelif kütüphanelerde bulunmaktadır.¹⁶

IV. Çelebi-zâde İsmâil Âsım Efendi

İncelediğimiz müverrih şeyhülislâmlar arasında vak'anüvislik görevini yürütmesiyle temâyüz eden İsmâil Âsım Efendi, reisü'l-küttâblık yapan babası Mehmed Efendi'ye nisbetle "Küçükçelebi-zâde" veya "Çelebi-zâde" diye anılırdı. İstanbul'da doğduktan sonra iyi bir tahsil gördü ve Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi (ö. 1126/1714)'nin zamanında müderrisliğe başladı. Muhtelif yerlerde müderrislik ve kadılık yaptıktan sonra 28 Ramazan 1135/3 Temmuz 1723'de Râşid Efendi (ö. 1148/1735)'nin yerine vak'anüvisliğe tayin edildi. Bu sırada gelirinden istifâde etmesi için Taşköprü Kadılığı "arpalık" olarak verildi. Çünkü devlet

14 Şeyhî Mehmed, *Vekâyîü'l-Fuzelâ*, Bayezid Ktb., Veliyyüddin Efendi, nr. 2361, vr 125 a-b; Ahmed Rıf'at, *Devhatü'l-Meşâyih*, s. 58-62; Orhan Köprülü, "Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde ve Müftî Suyu", *Bellekten*, XI/41 (1947), s. 137-145; Geniş biyografisi için bk. Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 151-173.

15 Ahmed Refik, *a.g.e.*, s. 174-179.

16 Bu nüshalar için bk. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s. 226.

teâmülüne göre Dîvân-ı Hümâyûn kalemlerinde veya ilmiye mesleğinde çalışırken vak'anüvisliğe getirilenlere ek gelir kaynağı verilmesi gerekiyordu.¹⁷ Sultan I. Mahmud'un Şevval 1143/Ekim 1730'daki cülûsunu müteâkip vak'anüvisliği bırakan İsmâil Âsım Efendi 1161/1748'de İstanbul Kadısı, 1171/1756'da Anadolu Kadıaskeri ve 5 Zilka'de 1172/30 Haziran 1759'da şeyhülislâm oldu. Sekiz ay kadar meşihat makâmında kaldıktan sonra 28 Cemâziye'l-âhir 1172/30 Haziran 1759'da âniden vefat etti.¹⁸ İsmâil Âsım Efendi, Mevlevî tarikatına mensup olduğu gibi hat sanatında mâhir, güzel şiirler yazan ve ilmî dirâyeti yüksek sayılan bir zâttır. Özellikle "ta'lik kırmısı" denilen yazı çeşidinde meşhûr olan İsmâil Âsım Efendi'nin kendi hattıyla yazdığı şiirlerinden oluşan *Dîvân*'ı, Bayezid Ktb., nr. 5644'de mevcuttur. Vak'anüvislik görevindeyken yazdığı târih, 8 Zilka'de 1134-3 Muharrem 1142/3 Temmuz 1722-29 Temmuz 1729 arasındaki olayları anlatmaktadır. Eser İbrahim Müteferrika tarafından tek cilt olarak 1153/1740'da basıldığı gibi 1282/1865 yılında *Râşid Târihi*'nin zeyli olarak yayınlanmıştır. Lâle Devri'nin özel eğlenceleri, devlet memurlarının tayin ve azilleri, İran ile yapılan savaşlara dâir şeyhülislâm fetvâları ve 1136/1724 yılında Rusya ile yapılan andlaşmanın metni eserde yer almaktadır. Tabiidir ki devlet emriyle yazılan bir târih olduğu için tenkitten kaçınılarak sadece devrin güzel yönleri aksettirilmiştir.¹⁹

Vak'anüvislik görevi dışında İsmâil Âsım Efendi, Bedreddin 'Aynî (ö. 855/1451)'nin *'İkdü'l-Cümân fî Târihi Ehli'z-Zamân* adlı dünya târihini Sadrazam Dâmad İbrahim Paşa (ö. 1143/1730)'nın emriyle Arapça'dan Türkçe'ye tercüme eden heyetin içine dâhil edilmiştir. Tercüme yapılırken Edirne Selimiye Kütüphanesi'ndeki nüsha daha muteber olduğu için İstanbul'a getirtilmiş ve yirmi yedi kişiden oluşan heyetin her bir üyesine bir formanın Türkçe'ye çevrilmesi işi havâle edilmiştir.²⁰ Sekiz kalın cilt hâlinde yapılan *'İkdü'l-Cümân Tercümesi* Pâdişâh III. Ahmed (1115-1143/1703-1730)'e takdim edilmiştir ve dağınık olarak muhtelif kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.²¹

Sonuç

Bu makalêde, târih sahasında verdikleri eserler ile tanınan dört şeyhülislâmı anahatlarıyla incelemiş bulunuyoruz. Bugün Osmanlı târihi ile ilgilenen araştırmacılar için İbn-i Kemâl, Hoca Sa'deddin Efendi, Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi ve Çelebi-zâde İsmâil Âsım Efendi'nin eserleri temel kaynak özelliğini taşımaktadır.

17 Bekir Kütükoğlu, "Vekâyinüvis", *İA*, XIII, 276.

18 Ahmed Rif'at, *Devhatü'l-Meşâiyih*, s. 101; M. Cavit Baysun, "Çelebi-zâde", *İA*, III, 370-372.

19 Abdülkadir Özcan, "Âsım Efendi, Çelebi-zâde", *DİA*, III, 477.

20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Târihi*, Ankara 1988, V/1, 152-154; Bu tercüme faaliyeti hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dâir Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 33-42.

21 Bk. Babinger, *Osmanlı Târih Yazarları*, s. 285-287.

İbn-i Kemâl'in on defterden oluşan târihi, özellikle son kısımlarında bir çoğu şahsî müşâhedeğe dayanan olayları anlatması bakımından önemlidir. Bunun yanında ilmiye teşkilâtının en yüksek makâmında bulunan bir zâtın dönemine bakışını aksettirmesi itibarıyla ayrı bir ehemmiyet arz etmektedir. İbn-i Kemâl, sadece târih sahasında eser vermekle kalmayıp tefsir, kelâm, fıkıh ve edebiyat ilimlerinde de söz sahibi olduğunu gösteren eserler kaleme almıştır. Ayrıca Kânûnî Sultan Süleyman'ın hazırlattığı kânunnâmelerin ortaya çıkmasında Ebussu'ûd Efendi ile beraber üstün gayreti görülmüştür.

Hoca Sa'deddin Efendi, Osmanlı târih yazıcılığında en yüksek edebî üslûbun temsilcisi sayılan *Tâcü't-Tevârih* ile kendisinden sonra eser yazan müverrihlere bir ilham kaynağı olmuştur. Gerek pâdişâh hocalığı, gerekse şeyhülislâmlığı zamanında devlet işlerine müdahale etmesi, sonraki devirlerde bu yolu izleyen yüksek dereceli ulemânın da görüş ve fiilleriyle yönetime katılmasını sağlamıştır.

Karaçelebi-zâde Abdülaziz Efendi, şeyhülislâmlık makâmına resmen tayin edilmeden pâyesini alması sebebiyle farklı bir konuma sahip olmuştur. Başlıca eseri olan *Ravzatü'l-Ebrâr*, dünya târihi niteliğini taşıması ve zeyillerinde müellifin bizzat yaşadığı olayları ihtiva etmesi yönlerinden kıymetlidir. Aynı zamanda *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyilleri*, Osmanlı edebiyatının ilk "hâtırat" örneklerinden biri sayılabilir. Kaleme aldığı eserleri yanında Karaçelebi-zâde'nin adını Bursa'da yaptırdığı su vakıfları günümüze kadar yaşatmıştır. Halk arasında "Müfî Suyu" olarak anılan bu kaynaklardan hâlâ istifade edilmektedir.

Çelebi-zâde İsmâil Âsım Efendi ise târih yazma görevini resmî olarak yapması yönünden yukarıda zikrettiğimiz zevâtan ayrılmaktadır. Vak'anüvislik görevi esnasında yazdığı tek ciltlik târihinde yaşadığı dönemin siyâsî olayları, devlet ricâli arasındaki münâsebetler ve saray teşrifâtı ayrıntılarıyla birlikte tasvir edilmiştir.

Başta zikrettiğimiz gibi Osmanlı şeyhülislâmlarının diğer ilimlere âit pek çok eseri de mevcuttur. Bunlar araştırmacıların ortaya çıkarması ve ilim âleminin istifâdesine sunulması için yazma eser kütüphanelerinde beklemektedir. Aynı zamanda bu eserler Osmanlı Devleti'nin ne kadar geniş bir kültür mirasına sahip olduğunu da göstermektedir.